

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СТАН, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ

© 2017 РУДНІЧЕНКО Є. М., ГАВЛОВСЬКА Н. І.

УДК 351.746.1(477)

Рудніченко Є. М., Гавловська Н. І. Продовольча безпека України: стан, загрози, перспективи

У статті проаналізовано існуючі підходи до нормативного трактування категорії «продовольча безпека». Запропоновано авторське визначення поняття «продовольча безпека», під яким необхідно розуміти стан забезпечення суспільства продуктами харчування належної якості в достатньому обсязі. Сформовано авторський підхід стосовно доцільності застосування якісних параметрів оцінювання продовольчої безпеки та критичного ставлення до кількісних показників. Наведено індекс продовольчої безпеки та рейтинг України протягом 2012–2016 рр. з акцентуванням уваги на негативних тенденціях і змінах. Представлено детальну характеристику основних показників продовольчої безпеки України за 2016 р. за трьома напрямками, а саме: фінансова доступність продовольства; фізична доступність продовольства; якість та безпека продовольства. Визначено сильні та слабкі сторони, що притаманні продовольчій безпеці України, основні загрози у сфері забезпечення продовольчої безпеки, а також наведено основні перспективи.

Ключові слова: продовольча безпека, стан, загрози, інституціональне середовище.

Табл.: 3. **Бібл.:** 12.

Рудніченко Євгеній Миколайович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)

E-mail: boretsmagisrt@rambler.ru

Гавловська Наталія Іванівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)

E-mail: nataligavlovska@gmail.com

УДК 351.746.1(477)

Рудніченко Е. Н., Гавловская Н. И. Продовольственная безопасность Украины: состояние, угрозы, перспективы

В статье проанализированы существующие подходы к нормативной трактовке категории «продовольственная безопасность». Предложено авторское определение понятия «продовольственная безопасность», под которым необходимо понимать состояние обеспечения общества продуктами питания надлежащего качества в достаточном объеме. Сформирован авторский подход относительно целесообразности применения качественных параметров оценки продовольственной безопасности и критического отношения к количественным показателям. Приведены индекс продовольственной безопасности и рейтинг Украины в течение 2012–2016 гг. с акцентированием внимания на негативных тенденциях и изменениях. Представлена детальная характеристика основных показателей продовольственной безопасности Украины в 2016 г. по трем направлениям, а именно: финансовая доступность продовольствия; физическая доступность продовольствия; качество и безопасность продовольствия. Определены сильные и слабые стороны, присущие продовольственной безопасности Украины, основные угрозы в сфере обеспечения продовольственной безопасности, а также выделены основные перспективы.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, состояние, угрозы, институциональная среда.

Табл.: 3. **Библ.:** 12.

Рудніченко Євгеній Николаевич – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры менеджмента, Хмельницкий национальный университет (ул. Институтская, 11, Хмельницкий, 29016, Украина)

E-mail: boretsmagisrt@rambler.ru

Гавловская Наталья Ивановна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры менеджмента, Хмельницкий национальный университет (ул. Институтская, 11, Хмельницкий, 29016, Украина)

E-mail: nataligavlovska@gmail.com

UDC 351.746.1(477)

Rudnichenko Ye. M., Gavlovskaya N. I. The Food Security of Ukraine: Status, Threats, Prospects

The article analyzes the existing approaches to the normative treatment of the category of «food security». An author's own definition of the concept of «food security» has been proposed, which must be understood as the status of provision to society foods of adequate quality and sufficient quantity. An author's own approach as to the feasibility of applying qualitative parameters for food security assessment and a critical attitude to quantitative indicators has been formulated. The Food security index and the Ukrainian rating for 2012–2016 with emphasizing the negative tendencies and developments have been provided. The article also provides a detailed characterization of the main indicators of Ukraine's food security in 2016 by the three directions, which are: financial accessibility of foods; physical accessibility of foods; food quality and safety. Strengths and weaknesses of Ukraine's food security and the main threats to food security were determined, the main prospects were allocated.

Keywords: food security, status, threats, institutional environment.

Tbl.: 3. **Bibl.:** 12.

Rudnichenko Yevgen M. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Management, Khmelnytsky National University (11 Instytutska Str., Khmelnytskyi, 29016, Ukraine)

E-mail: boretsmagisrt@rambler.ru

Gavlovskaya Nataliia I. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Management, Khmelnytsky National University (11 Instytutska Str., Khmelnytskyi, 29016, Ukraine)

E-mail: nataligavlovska@gmail.com

Трансформація процесів міжнародної співпраці вітчизняних суб'єктів господарювання з орієнтацією на європейські ринки обумовила виникнення нових ризиків і загроз як для економіки країни в цілому, так і для окремих галузей. Така ситуація формує переважно негативний вплив на економічну безпеку макrorівня в цілому та продовольчу безпеку зокрема. Відповідно існує потреба в ідентифікації сильних і слабких сторін продовольчої безпеки України та виробленні стратегії та дієвих заходів з її забезпечення.

Серед загального масиву досліджень з безпекології проблематикою продовольчої безпеки займаються такі науковці: Бойко В. І., Гойчук О. І., Кочетков О. В., Надвиничний С. А., Немченко В. В., Пасхавер Б. Й., Хорунжий М. Й. [1–7]. Однак швидкі зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання актуалізують подальші дослідження з окресленої тематики. Тому основним завданням дослідження є визначення наявного стану продовольчої безпеки України та ідентифікація її сильних і слабких сторін.

Термінологічні особливості визначення поняття «продовольча безпека» в багатьох випадках пов'язані з різним баченням науковців самого поняття «безпека». Однак у нормативних документах вона трактується як стан. Так, відповідно до ст. 5 наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства» [8, ст. 5]. На нашу думку, під продовольчою безпекою необхідно розуміти стан забезпечення суспільства продуктами харчування належної якості в достатньому обсязі.

Таке твердження ґрунтується на сучасних реаліях існування вітчизняного ринку продовольства, який поступово трансформується і набуває загальних рис, які притаманні більшості країн. Якісні характеристики, за умови загального зниження рівня життя населення, не відіграють визначальної ролі для суспільства на кризовому етапі його розвитку, програючи кількісним. Дійсно, у вітчизняних дослідженнях доволі часто зустрічаються твердження щодо необхідності збільшення споживання тих чи інших продуктів, однак акцентування на їх якості практично немає. Авторська позиція полягає в тому, що іноді для людини набагато корисніше буде відмовитися від певних харчових продуктів низької якості, ніж споживати їх у необмеженій кількості. Суттєве послаблення реального (а не формального) контролю за якістю харчових продуктів є одним з ключових факторів погіршення здоров'я населення та зниження його працездатності (яскравий приклад – фальсифікати лікєро-горіччаної продукції та інше). Тому увага до продовольчої безпеки цілком виправдана, але вона не повинна зводитися до банальної максимізації споживання тих чи інших продуктів. Відповідно, для розроблення дієвих заходів необхідно постійно відслідковувати стан продовольчої безпеки, визначати її слабкі сторони та розробляти стратегію досягнення поставлених цілей у довгостроковій перспективі.

З метою оцінювання стану продовольчої безпеки України доцільно використати дані глобального дослідження із наведенням рейтингу країн світу за рівнем продовольчої безпеки, що базується на розрахунку індексу продовольчої безпеки (*The Global Food Security Index*). Індекс розроблений дослідним підрозділом *The Economist (Economist Intelligence Unit)* спільно із компанією *DuPont* і міжнародними експертами. Стосовно ситуації з продовольчою безпекою нашої країни, то індекс продовольчої безпеки та рейтинг України протягом 2012–2016 рр. наведено в *табл. 1*.

Зазначимо, що у 2016 р. оцінка індексу продовольчої безпеки та визначення рейтингу країни проводилося за даними 113 країн. Що ж стосується України, то у 2016 р. вона значно втратила позиції у порівнянні з 2012 р. і займає 63 місце серед досліджуваних країн.

На сьогодні, згідно з методологією, оцінка індексу продовольчої безпеки здійснюється за трьома напрямками, а саме: фінансова доступність продовольства;

фізична доступність продовольства; якість та безпека продовольства. Детальну характеристику основних показників продовольчої безпеки України за 2016 р. наведено в *табл. 2*.

Таблиця 1

Індекс продовольчої безпеки та рейтинг України протягом 2012–2016 рр.

Показник	Рік				
	2012	2013	2014	2015	2016
Рейтинг України, місце	46	48	52	59	63
Значення індексу продовольчої безпеки, бал	57,8	57,6	56,6	54,4	55,2

Джерело: складено за [9].

Наведені в *табл. 2* дані свідчать як про позитивні, так і про негативні зміни показників продовольчої безпеки України у 2016 р. Так, в Україні у 2016 р. споживання продовольства як частка витрат домогосподарств становить 49,7%, у ЄС витрати на харчування не перевищують 12,3% від усіх споживчих витрат, у США становлять менше 10%. Зрозуміло, що детально характеризувати кожен показник у межах статті недоцільно, однак за їх допомогою можна виділити сильні та слабкі сторони, що притаманні продовольчій безпеці України (*табл. 3*).

Якщо ґрунтовно розібратися в показниках, що відображають сильні сторони продовольчої безпеки України, то необхідно підкреслити наявність сприятливих природно-кліматичних умов (відсутність залежності від продовольчої допомоги; існування достатніх запасів зернових культур; значний відсоток населення, що має доступ до питної води, та інше) та акцентування уваги на формальних елементах (наявність формальної продуктової галузі; наявність агенції по контролю за якістю та безпекою продуктів харчування; низькі тарифи на ввезення сільгосппродукції та інше), хоча їх ефективність і дієвість викликає багато нарікань з боку як вітчизняного бізнесу, так і кінцевих споживачів продуктів харчування.

Незважаючи на наведені сильні сторони, що притаманні продовольчій безпеці України, наша країна поступається значній кількості країн у міжнародному рейтингу продовольчої безпеки. Така ситуація склалася у зв'язку з наявністю слабких сторін, що мають, переважно, інституціональну природу та істотно впливають на стан продовольчої безпеки України (низький ВВП на душу населення; значна корупція; погана інфраструктура; ризик політичної нестабільності та інше). Перераховані фактори негативно впливають на економіку в цілому, а не лише на продовольчу безпеку і генерують значну кількість ризиків та загроз для вітчизняних товаровиробників і кінцевих споживачів. А, отже, потребують вирішення проблеми, пов'язані з її забезпеченням та уникненням загроз і ризиків, що можуть негативно вплинути на параметри продовольчої безпеки.

Оцінка основних показників продовольчої безпеки України за 2016 р., %

№ з/п	Назва показника	Значення показника*	Темп приросту
ФІНАНСОВА ДОСТУПНІСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВА			
1	Споживання продовольства як частка витрат домогосподарств	49,7	-12,4
2	Частка населення, яке перебуває за глобальною межею бідності	99,9	+27,4
3	ВВП на душу населення	5,0	-8,9
4	Тарифи на ввезення сільгосппродукції	86,4	+10,2
5	Наявність програм продовольчої безпеки	75,0	+7,5
6	Доступ фермерів до фінансування	50,0	-11,7
ФІЗИЧНА ДОСТУПНІСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВА			
1	Достатність постачання продовольства	77,4	+17,1
2	Норми харчування	69,2	+13,1
3	Залежність від продовольчої допомоги	100	+28,3
4	Державні витрати на сільськогосподарські НДДКР	0	-13,4
5	Сільськогосподарська інфраструктура	50,9	-5,6
6	Існування достатніх запасів зернових культур	100	+13,3
7	Інфраструктура (наявність та стан доріг)	25	-19
8	Інфраструктура (наявність та стан портів і аеропортів)	50	-2,2
9	Нестабільність сільськогосподарського виробництва	50,1	-20,3
10	Ризик політичної нестабільності	22,2	-26,8
11	Корупція	0	-36,5
12	Урбанізація	45,3	-29,1
13	Втрата продовольства	92,2	+7,1
ЯКІСТЬ ТА БЕЗПЕКА ПРОДОВОЛЬСТВА			
1	Різноманітність раціону харчування	67,9	+11,5
2	Стандарти харчування	65,4	+11,5
3	Національні дієтичні рекомендації	100	+31,9
4	Національна продовольча програма чи стратегія	100	+13,3
5	Моніторинг харчування та нагляд	0	-83,2
6	Рівень доступності мікроелементів	52	+8,1
7	Оцінка наявності вітаміну А у продуктах харчування	100	+31
8	Оцінка наявності заліза тваринного походження у продуктах харчування	32,9	+3,3
9	Оцінка наявності заліза рослинного походження у продуктах харчування	23,1	-9,8
10	Якість протеїнів у продовольстві	54,1	+4,8
11	Безпека харчових продуктів	96,8	+17,5
12	Агенція по контролю за якістю та безпекою продуктів харчування	100	+11,5
13	Відсоток населення, що має доступ до питної води	92,5	+15,5
14	Наявність формальної продуктової галузі	100	28,8

Примітка: * – 0 – найгірше значення, 100 – найкраще значення.

Джерело: складено за [9].

В економічній літературі існує багато визначень поняття «загроза», і більшість авторів погоджуються, що загрози – це: події, зміни або дії, тобто загрозам притаманна динаміка; вони спричиняють шкоду або порушення нормального функціонування підприємства, а, отже, є причиною збитків та втрат; виникають під впли-

вом певних чинників (зовнішніх та внутрішніх) і тому потребують комплексу заходів з боку підприємства для їх нейтралізації та усунення [10, с. 20].

Також паралельно з поняттям «загроза» використовують такі поняття, як «ризик» і «небезпека», які є досить близькими за змістом, однак ототожнювати їх

Сильні та слабкі сторони, що притаманні продовольчій безпеці України у 2016 р.

Оцінка, %	Сильні сторони	Оцінка, %	Слабкі сторони
100	Відсутність залежності від продовольчої допомоги. Існування достатніх запасів зернових культур. Національні дієтичні рекомендації. Національна продовольча програма чи стратегія. Оцінка наявності вітаміну А у продуктах харчування. Агенція по контролю за якістю та безпекою продуктів харчування. Наявність формальної продуктової галузі	0–5	Відсутні державні витрати на сільськогосподарські НДДКР. Значна корупція. Відсутній моніторинг харчування та нагляд. Низький ВВП на душу населення
99–95	Низька частка населення, яке перебуває за глобальною межею бідності. Безпека харчових продуктів	20–25	Ризик політичної нестабільності. Наявність заліза рослинного походження у продуктах харчування. Інфраструктура (наявність та стан доріг)
94–90	Низька втрата продовольства. Відсоток населення, що має доступ до питної води		
89–85	Низькі тарифи на ввезення сільгосппродукції		
84–75	Достатність постачання продовольства. Наявність програм продовольчої безпеки		

Джерело: складено за даними табл. 2.

не варто. Ці поняття є дійсно взаємопов'язаними, а їх виникнення спричинено невизначеністю зовнішнього середовища. У нашому дослідженні під цими поняттями ми розуміємо:

- ✦ *небезпека* – це об'єктивно існуюча реальність, яка може порушити стан рівноваги суб'єктів і призвести до негативних наслідків;
- ✦ *загроза* – це наслідок небезпеки у вигляді об'єктивізованого чинника потенційно негативної дії;
- ✦ *ризик* – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, що пов'язана з певною мірою невизначеності результату внаслідок ухваленого рішення (дії і/або обставин) [11].

Наведені вище категорії, зазвичай, знаходять своє відображення в більшості досліджень з безпекології та залежно від предмету та об'єкта дослідження віддзеркалюють основні аспекти будь-якого негативного впливу. Такий вплив має свої передумови (небезпеки), концентрується у певних чинниках потенційно негативної дії та реалізується за рахунок управлінських рішень у конкретній досліджуваній сфері. Усе це обумовлює концентрацію зусиль менеджменту з формування безпекоорієнтованого управління на макро-, мезо- та мікрорівнях. Враховуючи вищевикладене, доцільно виділити основні небезпеки, загрози та ризики забезпечення продовольчої безпеки з акцентуванням уваги на інституціональній природі їх походження та вагомості наслідків для національної економіки.

Політична нестабільність та кризові явища в соціально-економічному розвитку вітчизняного суспільства формують несприятливе інституціональне середовище, що в подальшому обумовлює зростання рівня корупції, погіршення інфраструктури забезпечення функціонування аграрної сфери, згорання програм науково-дослідних робіт в аграрній галузі та досліджень, пов'язаних із продовольчою безпекою.

Поняття інституціонального середовища є відомим і широко використовується у безпекології, але в межах дослідження, з позиції забезпечення продовольчої безпеки, інституціональне середовище ми пропонуємо розглядати як поле формальної та неформальної взаємодії суб'єктів, що задіяні у процесі формування та забезпечення продовольчої безпеки. Інституціональне середовище й економічні відносини формуються і змінюються у складній взаємодії. З одного боку, суб'єкти економіки та інститути формують і розвивають ці відносини. Інститути формують і закріплюють наявну систему економічних відносин. У самій зміні інститутів і інституціонального середовища реалізуються інтереси соціальних верств населення і груп, що відображають місце і соціально-економічні ролі в загальній системі економічних відносин. З іншого боку, самі економічні відносини розвиваються під впливом ситуації, інституціонального середовища, стабілізуючи економічний порядок і фіксуючи у своїх елементах – нормах, традиціях, правилах поведінки, організаціях, системах прийняття рішень – різні етапи соціально-економічної історії [12, с. 575].

Управлінські рішення, пов'язані із взаємодією суб'єктів та реалізацією формальних заходів забезпечення продовольчої безпеки, генерують ризики довгострокового характеру, що будуть впливати на національну економіку з певним часовим лагом і які неможливо буде швидко нейтралізувати. Одним із основних ризиків є ризик виникнення залежності від іноземних виробників продуктів харчування внаслідок максимізації доходів агрохолдингами при вирощуванні монокультур (наприклад, соняшнику) для подальшого експорту та відставання від провідних країн світу у технологіях переробки сировини.

Тенденцією останніх років є зниження зацікавленості іноземних інвесторів у вкладенні коштів та реалізації інвестиційних проектів у аграрній сфері. При цьому паралельно відбувається дестабілізація банківської сис-

теми України та згортання програм кредитування сільськогосподарських підприємств і аграрного бізнесу в цілому. Це призводить до зростання вартості кредитних ресурсів для агробізнесу та об'єктивної потреби участі держави в розвитку аграрного сектора за рахунок надання кредитів та інших преференцій сільгоспвиробникам.

Зазначимо, що провідні країни світу чітко дотримуються стратегії довгострокової підтримки аграрної галузі, оскільки розуміють її виключне значення для продовольчої безпеки та добробуту населення своєї країни. Регулювання процесів імпорту та експорту товарів у аграрній сфері та квотування є інструментом не лише захисту внутрішнього ринку, а й тиску на інші країни (особливо за умови їхньої імпортозалежності). Якісна та кількісна диференціація споживання продуктів різними верствами населення не дозволяє говорити про збалансований розвиток суспільства і може свідчити про поступове зростання соціальної напруги та конфліктів.

ВИСНОВКИ

Продовольча безпека окремої країни є запорукою певної стабільності соціально-політичного життя її населення і передбачає інституціональний вплив на більшість сфер аграрного бізнесу та суміжні сфери, що забезпечують його розвиток. Для вітчизняної економіки аграрний сектор є надзвичайно важливим не лише з позиції отримання доданої вартості, але й з позиції національної безпеки в цілому. Завдяки вітчизняним природно-кліматичним умовам, значна частина показників, за якими оцінюється рівень продовольчої безпеки, знаходяться в межах допустимих значень, однак спостерігається доволі низький рівень інституціонального забезпечення продовольчої безпеки. Саме тому поєднання позитивних факторів впливу на продовольчу безпеку з ефективною державною політикою забезпечення національної безпеки в цілому здатні забезпечити синергетичний ефект та призупинити негативні тенденції в досліджуваній сфері. Чітке та послідовне впровадження в реальний сектор нормативних змін та дотримання стратегічної спрямованості в забезпеченні продовольчої безпеки є запорукою певної стабілізації соціально-економічних процесів і досягнення позитивної динаміки формування продовольчої безпеки держави. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойко В. І.** Продовольча безпека України в контексті глобалізації проблеми. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2007. 30 с.
2. **Гойчук О. І.** Продовольча безпека: монографія. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.
3. **Кочетков О. В., Марков Р. В.** Формування системи показників продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2002. № 9. С. 43–44.
4. **Надвичиний С. А.** Принципи та чинники підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті аграрної політики України. *Економіка Крима*. 2008. № 24. С. 38–43.
5. **Немченко В. В.** Продовольча безпека України. *Збірник наукових праць ВНАУ*. Сер.: економічна. 2012. Том 2. Вип. 4. С. 179–183.
6. **Пасхавер Б. Й.** Цінова конкурентність аграрного сектора. *Економіка України*. 2007. № 1. С. 78–87.

7. **Хорунжий М. Й.** Розробка аграрно-продовольчої доктрини України – імператив часу // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. Київ: ІАЕ УААН, 2002. С. 214–220.

8. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html>

9. Rankings and trends. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>

10. **Рудніченко Є. М.** Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства: монографія. Луганськ: Промдрук, 2014. 389 с.

11. **Рудніченко Є. М.** Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. *Економіка. Менеджмент. Підприємство*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. Вип. 25. Ч. I. 2013. С. 188–195.

12. **Скаржинський М. І.** Избранные труды. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2005. 752 с.

REFERENCES

Boiko, V. I. *Prodovolcha bezpeka Ukrainy v konteksti hlobalizatsii problemy* [Food safety of Ukraine in the context of the globalization of the problem]. Kyiv: NNTS «Instytut aharnoi ekonomiky» UAAAN, 2007.

Hoichuk, O. I. *Prodovolcha bezpeka* [Food safety]. Zhytomyr: Polissia, 2004.

Kochetkov, O. V., and Markov, R. V. "Formuvannia systemy pokaznykiv prodovolchoi bezpeky krainy" [Formation of a system of indicators of food security of the country]. *Ekonomika APK*, no. 9 (2002): 43–44.

Khorunzhyi, M. I. "Rozrobka aharno-prodovolchoi doktryny Ukrainy - imperativ chasu" [The development of the agrarian and food doctrine of Ukraine is an imperative of time]. In *Osnovni napriamy vysokoefektyvnoho rozvytku poreformenoho ahropromyslovoho vyrobnytstva v Ukraini na innovatsiinii osnovi*, 214–220. Kyiv: IAE UAAAN, 2002.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html>

Nadvynychnyi, S. A. "Pryntsypy ta chynnyky pidvyshchennia rivnia prodovolchoi bezpeky v konteksti aharnoi polityky Ukrainy" [Principles and factors of increasing the level of food security in the context of agrarian policy of Ukraine]. *Ekonomika Kryma*, no. 24 (2008): 38–43.

Nemchenko, V. V. "Prodovolcha bezpeka Ukrainy" [Food safety of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU*. Ser. ekonomichna. Vol. 2, no. 4 (2012): 179–183.

Paskhaver, B. I. "Tsinova konkurentnist aharnoho sektora" [Price competition in the agrarian sector]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (2007): 78–87.

"Rankings and trends" <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>

Rudnichenko, Ye. M. *Otsiniuvannia ta modeliuvannia vplyvu subiektiv mytnoho rehuliuvannia na systemu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Assessment and modeling of the influence of subjects of customs regulation on the system of economic security of the enterprise]. Luhansk: Promdruk, 2014.

Rudnichenko, Ye. M. "Zahroza, ryzyk, nebezpeka: sutnist ta vzaiemozviazok iz systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Threat, risk, danger: the essence and interrelation with the system of economic security of the enterprise]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo*. Vol. 1, no. 25 (2013): 188–195.

Skarzhinskiy, M. I. *Izbrannyye trudy* [Selected Works]. Kostroma: KGU im. N. A. Nekrasova, 2005.